

ქართლ-კახეთისა და ირანის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVIII საუკუნის 50-80-იანი წლები)

საკვანძო სიტყვები: ერეკლე II, თეიმურაზ II, ვალი, ქართლ-კახეთი, ირანი, ტიტულატურა, პროვინცია, ოფიციალური მიმოწერა, ნადირ-შაჰი, ქერიმ-ხანი, ომან ხერხეულიძე

Keyword: Erekle II, Teimuraz II, Vali, Kartl-Kakheti, Iran, Title, Province, Official Conversation. Nader Shah, Karim Khan, Oman Kherkheulidze

ნაშრომში განხილულია XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის ქართლ-კახეთისა და ირანის ურთიერთობის ფორმები. ისტორიულ საბუთებზე დაკვირვებით შევეცადეთ გაგვეანალიზებინა ოფიციალური მიმოწერა და გვემსჯელა მიმართვის ფორმებზე, დამოკიდებულებებსა და ეტიკეტზე. ასევე განვიხილეთ ისიც, თუ როგორი იყო ადგილობრივი, ქართული საზოგადოების ინფორმირების დონე და აღქმა კონკრეტულ საკითხებთან დაკავშირებით. ერეკლე II-ის მეფობის შეფასება და ზოგადად, აღნიშნული პერიოდის შესწავლა დღემდე საკმაოდ აქტუალურია. არა ერთ მეცნიერსა თუ უბრალოდ XVIII საუკუნით დაინტერესებულ პირს უმუშავია ზემოხსენებულ საკითხზე, დაწერილია სამეცნიერო, სამეცნიერო-პოპულარული ნაშრომები, სტატიები, წიგნები და ა. შ. ნაშრომს ვიწყებთ XVIII საუკუნის 50-იანი წლების წინა პერიოდზე საუბრით. მოხმობილი წყაროები და ინფორმაცია დაგვეხმარება, რომ უკეთ გავიაზროთ 50-იანი წლების აღმოსავლურქართული სინამდვილე.

როგორც ცნობილია, 1730-იან წლებში ნადირ შაჰმა ავღანთა ჰეგემონიის პრობლემა მოაგვარა, ასევე ოსმალეთსა და რუსეთს დააბრუნებინა რიგი ტერიტორიები თავის სასარგებლოდ. ირანის გაძლიერების ფონზე თეიმურაზ II-მ გადაწყვიტა ნადირ-შაჰის პოლიტიკა ქართლ-კახეთის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. ეს კარგად გამოჩნდა პრაქტიკაში, ირანელი მეომრები იბრძოდნენ ლეკების წინააღმდეგ, რომელთა დასუსტება ქართლისა და კახეთის ინტერესშიც შედიოდა. თეიმურაზი ოჯახითაც დაუახლოვდა ნადირ-შაჰს, მან თავისი ქალიშვილი მიათხოვა

შაჰის ძმისშვილს, გარდა ამისა, ვაჟი – ერეკლე, ინდოეთის ლაშქრობაში გააყოლა მას. საინტერესოა, რომ ზემოხსენებულმა პოლიტიკამ შედეგი გამოიღო. შესაბამისად, შაჰმა თეიმურაზს არც სარწმუნოების შეცვლა მოსთხოვა და პატივითაც დააბრუნა სამშობლოში. ეს იყო აღმოსავლეთ საქართველოს პირველი ნაბიჯები, რომელიც მიმართული იყო ირანის გავლენისაგან გათავისუფლებისკენ. თეიმურაზ II-ის ქართლში გამეფება 1744 წელს და ერეკლეს კახეთის სათავეში მოსვლა, იყო დიდი მნიშვნელობის მოვლენა დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში, მაგრამ ქართლისა და კახეთის ურთიერთობის ფორმა ირანთან, კვლავ ვასალური იყო. ამგვარი ურთიერთობა აღმოსავლეთ საქართველოსთვის იყო კოლოსალური მნიშვნელობის პრობლემა, რომელიც გამოიხატებოდა ირანისთვის ხარკის გადახდაში, ტყვეების გაყვანაში. ლაკონურად რომ ვთქვათ, აღმოსავლეთ საქართველოს შეზღუდული ჰქონდა სუვერენული უფლებები.

XVIII საუკუნის 40-იანი წლების ირანზე საუბრისას, აუცილებლად უნდა ვახსენოთ, რომ ნადირ-შაჰი ვეღარ აგრძელებდა ჰეგემონისტურ პოლიტიკას აღმოსავლეთში. ასევე დასრულდა ომი ოსმალეთთან და 1746 წლის ზავიც არამომგებიანი აღმოჩნდა ირანისათვის (დუმბაძე 1973: 600-605). ომის შემდეგ ნადირ-შაჰმა დაიწყო დაპყრობილი ხალხის დაკაბალება და დიდი გადასახადები მოითხოვა. როგორც ცნობილია, აღმოსავლეთ საქართველოს გადასახდელად მოსთხოვა 2 000 000 მინალთენი. ერეკლე და თეიმურაზი აჯანყებისთვის მოემზადნენ. დაიწყეს მოსახლეობის გახიზვნა მიუვალ ადგილებში და სამხედრო ძალების მობილიზება. ასეთი ვითარება იყო ირანის სხვა პროვინციებშიც. შედეგად, შაჰი დათმობაზე წავიდა, მაგრამ დაიბარა თეიმურაზის ვაჟი ერეკლე. თეიმურაზმა გადაწყვიტა თვითონ წასულიყო შაჰთან, გზაში კი შეიტყო, რომ 1747 წელს ნადირ-შაჰი შეთქმულებმა მოკლეს (თაბუაშვილი 2020: 99-101).

ნადირ-შაჰის გარდაცვალების შემდეგ ირანის მმართველი გახდა ადილ-შაჰი, მისი სიკვდილის შემდეგ იბრეიმი, შაჰ როჰი, საიდ-მუჰამედ (კაციტაძე 2001: 436). ყველა ზემოხსენებულ მმართველს კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ თეიმურაზთან და პატივისცემით ეპყრობოდნენ, რადგან ირანის არეულ მდგომარეობას თეიმურაზის განდგომა არ წაადგებოდა. 1748 წელს ქართლ-კახეთმა ბოლოჯერ გადაუხადა ხარკი ირანს. იმ დროს თეიმურაზი შაჰის კარზე იმყოფებოდა და ერეკლე მამის სიცოცხლეს საფრთხეში არ ჩააგდებდა. როგორც კი საქართველოში თეიმუ-

რაზი დაბრუნდა, ერეკლემ მაშინვე შეწყვიტა ხარკის გადახდა (დუმბაძე 1973: 610-611).

როგორც ზემოთ მოტანილი ინფორმაციიდან ჩანს, ქართული სამეფოებისა და ირანის ურთიერთობის ფორმა შეიცვალა. თუ ნადირ-შაჰი ახორციელებდა დამპყრობლურ პოლიტიკას, იღებდა ხარკსა და მძევლებს აღმოსავლეთ საქართველოსგან, 1749 წლიდან განსხვავებულ რეალობას ვხვდებით. 1749 წელს შეწყდა ხარკის გადახდა და ურთიერთობის ფორმის ცვლილებაც ცალსახაა. ქართულ-ირანული ურთიერთობის ფორმების გასარკვევად საინტერესოა მოვიტანოთ დასახელებული პერიოდის ფირმანები. აღნიშნული საბუთები საშუალებას გვაძლევს დავინახოთ, თუ როგორ უყურებდა ირანის შაჰი ქართლ-კახეთს, როგორც ცალკე სამეფოს, თუ როგორც საკუთარ ნაწილს.

1746 წლის 24 სექტემბრის ნადირ-შაჰის ფირმანში ქაიხოსრო ბარათაშვილისადმი აღნიშნულია:

„მაღალი ღვთის შეწევნით გამოვიდა უზენაესი ფირმანი მასზე, რომ წარჩინებულთა შორის რჩეულმა ქაიხოსრო-ბეგ ბარათაშვილმა, განდიდებულმა შაჰინშაჰური წყალობით, უწყოდეს, რომ ამჟამად დიდებულ მმართველთა [შორის] რჩეულმა ქართლის საქართველოს ვალიმ თეიმურაზ-ხანმა მოგვახსენა იმ მაღალადგილოვანის შვილის რევაზ-ბეგის ჭეშმარიტად მშვენიერი სამსახურის შესახებ დმანისსა და [იმ] ბრძოლაში, რომელიც მოხსენებულს თავდადებით ჩაუტარებია ამბოხებულ ლეკებთან და დაუმარცხებია ისინი. ზემოხსენებულის კეთილი სამსახური, დიდბუნებოვნებმა და მხნეობა ქვეყნის დამამშვენებელი აზრისათვის (ხელმწიფისათვის) აშკარა გახდა. დაე, პირნათლად იყოს შერაცხული, გრძნობდეს თავის მიმართ უსაზღვრო შაჰინშაჰურ კეთილგანწყობილებას, დადგენილი სამსახური და მოვალეობა სრული მონდომებითა და აუცილებელი რუდუნებით შეასრულოს, თხოვნა და გასაჭირი, რაც იქნება, გულწრფელად მოახსენოს [ხელმწიფეს] და ბრძანებას არ გადაუხვიოს. [ამის შესრულება] ვალად მიიჩნიოს. დაინერა 1159 წლის კურთხეული რამაზანის თვის 8-ში“ (ფუთურიძე 1977: 72-73).

მოხმობილ ცნობაში ჩვენი ნაშრომისათვის საინტერესო არ არის, იმდენად შინაარსი, რამდენადაც ირანისა და ქართლ-კახეთის ურთიერთობის ფორმის ამსახველი ცნობები. ფირმანიდან კარგად ჩანს, რომ ნადირ-შაჰი ქართლს ძველებულად ირანის ნაწილად და საკუთრებად აღიქვამს, თეიმურაზს კი ტრადიციულად „ვალს“ უწოდებს.

ამჯერად მოვიხმობთ ნადირ-შაჰის შემდგომი პერიოდის, 1748 წლის 8 ნოემბრის ფირმანს, რომელიც შაჰ იბრე-იმმა ერეკლე მეფისადმი გასცა. მასში აღნიშნულია:

„მაღალი ღვთის შეწევნით გამოვიდა უზენაესი ფირმანი მასზე, რომ მაღალადგილოვანმა, ბრწყინვალეობისა და სიდიადის მეუფემ, დიდებულ მმართველთა შორის მბრძანებლობით, სიდიადითა და აღმატებულებით გამორჩეულმა კახეთის ვალიმ ერეკლე-ხანმა, ამაღლებულმა ხელმწიფური წყალობით, უწყოდეს, რომ ამას წინათ მაღალ სასახლეში გამოგზავნილი არხები თბილისის ციხის აღებაზე, გიორგისთან ორჯერ ბრძოლასა და ორივეჯერ გამარჯვებაზე, დავლის შოვნაზე და სხვა საკითხებზე, იხილა მზისდარმა [ხელმწიფემ] და რომ მათი შინაარსი გაიცნო ქვეყნის დამამშვენებელმა გონებამ. იმ მაღალადგილოვანის ნამდვილი ერთგულება და სიმტკიცე დიდებული ხელმწიფისათვის აშკარა გახდა და მის მიმართ ხელმწიფურმა პატივისცემამ იმატა.

იმ მაღალადგილოვანის მამა თბილისის ვალი, დიდებული ამირთამირი თეიმურაზ-ხანი ამ ცისტალიანი ოჯახის ძველ [მსახურთა] რიცხვს ეკუთვნის. ის მაღალადგილოვანიც (ერეკლე) ძველი [მსახურია] და ამიტომ მას დიდ პატივს ვცემთ. რაც გააკეთა, კარგად გააკეთა. მის მიერ მოპოვებული გამარჯვებების სამაგიეროდ იმ მაღალადგილოვანს ვუბოძებთ და გავუგზავნეთ ძვირფასი თვლებით მოოჭვილი ერთი დამასკური ფოლადის ხმალი. ხსენებული ხმალი აშურმითა და ქარქაშით წელზე მაგრად შემოირტყას, გულწრფელად და რწმენით იაროს რჯულისა და სახელმწიფოს [კეთილდღეობის] შარაგზაზე და ამაზე მეტად გამოიჩინოს კეთილი სამსახური ქვეყნის დამამშვენებელი ხელმწიფის წინაშე. ისე, როგორც ამას წინათ დავადგინეთ, დიდ ხელმწიფეთა ნაშიერი ჰასან-მირზა საქართველოს და კახეთის თავადებით, ქეთხუდებით და აზნაურებით მაღალ სასახლეში გამოგზავნოს, რათა იმ ვილაიეთის საქმეები მოვანესრიგოთ. ამის შესახებ გამოცემული ბრძანება იცოდნენ და თავიანთ მოვალეობად მიიჩნიონ [მისი შესრულება].

დაინერა 1161 წლის ზი-ყადე ოლ-ჰარამის თვის 17-ში“ (ფუთურიძე 1977: 74-75).

წერილიდან კარგად ჩანს, რომ იბრაჰიმ (იბრეიმ) შაჰი კმაყოფილია ერეკლეს ქმედებით და მას „მაღალადგილოვანსაც“ კი უწოდებს, ასევე „დამასკურ ფოლადის ხმალს“ ჩუქნის. აღნიშნულ წერილშიც თეიმურაზი „თბილისის ვალად“ არის დასახელებული. შესაბამისად, ზემოხსენებული ისტორიული საბუთებიდან ჩანს, რომ ირანის მხრიდან

ქართლ-კახეთი აღიქმება ქვეშევრდომად, მიუხედავად იმისა, რომ თითქოს აღმოსავლეთ საქართველო ეტაპობრივად მიიწევდა ირანისაგან თავის დახსნისკენ, მაინც ვერ ვიტყვით, რომ ქართლ-კახეთი სრულიად თავისუფალია, რასაც ზემოხსენებული ფირმანებიც კარგად აჩვენებს.

1760-იან წლებში ირანის საშინაო ვითარება შეიცვალა და ქერიმ-ხანმა, რომელიც იყო ზენდების დინასტიის წარმომადგენელი, ირანის დიდი ნაწილი გააერთიანა. შესაბამისად, აღმოსავლეთ საქართველოსაც მოუახლოვდა (დუმბაძე 1973: 630). მიუხედავად ირანის დიდი ნაწილის გაერთიანებისა, მას მაინც ხელს უშლიდა აზატ-ხან ავღანელი, ტახტის ერთ-ერთი პრეტენდენტი. ისიც უნდა ითქვას, რომ აზატ-ხანი პოლიტიკურ სარბიელზე არა 60-იან წლებში, არამედ უფრო ადრე გამოვიდა. ქერიმ-ხანს წერილით მიუმართავს ერეკლესათვის: „აზატ-ხან ადრიბეჟანის მხრისაკენ წარმოვიდა და ქვეყნებს არბევს და აოხრებს და უკეთუ მაინც გამოჩნდეს სადმე დაიჭირე და გამომიგზავნე, რომლისათვისაც ერან-ზედ დიდი ვალდებულება გექნებაო“. მართლაც ასე მოხდა, ერეკლემ აზატ-ხანი შეიპყრო და ქერიმ ხანს გაუგზავნა 1760 წელს (შარაშენიძე 1970: 42). ფაქტია, რომ ეს დიდი მნიშვნელობის პოლიტიკური მოვლენა გახლდათ, რადგან ერეკლეს მიერ განეული სამსახური ირანის ახალი მმართველის კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად გადადგმული ნაბიჯი იყო. როგორც ომან ხერხეულიძე აღნიშნავს, „ეს საქმე ქარიმ-ხანმან დიდად დაუმაღლა და მრავალი ფეშქაშები წარმოუვლინა და დაუმტკიცა ერევანი და მოუწერა ხანსა ერევნისასა: „შენ რაიცა ხარკი სახელმწიფო გედვას, ყოველსავე მეფეს ირაკლის მისცემდეთ და ჰმორჩილებდე, ვითარცა არს წესი მორჩილებისა“ და მოსწერა სხვათაცა ხანთა ადრიბეჟანისათა მორჩილება მეფის ირაკლისა“ (ხერხეულიძე 1989: 59). როგორც ვხედავთ, ქერიმ-ხანის ირანის მმართველობის სათავეში მოსვლიდან მალევე, ერეკლე კარგ ურთიერთობას ამყარებს მასთან, ეს ყველაფერი ოფიციალურ საბუთებშიც აისახა.

ჩვენ ზემოთ მოვითანეთ ნადირ-შაჰისა და იბრაჰიმ-შაჰის ორი წერილი, დავინახეთ მათი დამოკიდებულება აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ. ამჯერად კი განვიხილოთ ქერიმ-ხანის წერილი, რომელიც ერეკლე მეორეს გამოუგზავნა 1771 წელს. წერილში აღნიშნულია:

„ქ: მაღალ ალაგიანო და მაღალ ხარისხიანო, საზარელო ბედნიერად საფარველის მიმცემო, სიმდიდრითა, სიმაღლითა და სიმკვეთრითა მრავალთა კიდის კიდემდე ხელის მიმწდომო, მაღალთში გამორჩეული,

სიმართლით მცნობო ფრთხილო და ზეშთა დიდებულთა მეფეთა შორის უჩინებულესო უფროსო ერეკლე ხან, ვალო ვალთაო საქართველოსა და ქართლისა და კახეთისაო, საყვარლების შესატყობო“. ფირმანში ვხედავთ ქერიმ-ხანის მიერ ერეკლეს დადებითი ეპითეტებით მოხსენიებას. ეს სრულიად ლოგიკურია იმ „სიკეთის“ შემდეგ, რაც ერეკლემ ირანის მმართველისათვის გააკეთა – მან ხომ შაჰის ერთ-ერთი სერიოზული მოწინააღმდეგე აზატ-ხანი შეიპყრო და მას გადასცა. მაგრამ ამ ცნობაშიც ცალსახად ჩანს, რომ ირანის მმართველი ერეკლეს ვალად მოიხსენიებს – „ვალო ვალთაო საქართველოსა და ქართლისა და კახეთისაო“ (ცინცაძე 1955: 146-148). ირანის მმართველი აღმოსავლეთ საქართველოს საკუთარ ქვეშევრდომად მიიჩნევს, იმავე დამოკიდებულებას ვხვდებით ქერიმ-ხანის 1770 წელს სპარსულ ენაზე ერეკლესათვის მიწერილ წერილში სადაც ერეკლე ვალადაა მოხსენიებული: „высокодосто́йному валию грузинскому“¹ (ცინცაძე 1955: 140). განსაკუთრებით მინდა აღვნიშნო, რომ 1771 წლის ზემოხსენებულ წერილში ჩნდება ფორმულირების განსაკუთრებული სახე „დიდებულთა მეფეთა შორის უჩინებულესო“ (ცინცაძე 1955: 146-148). სახსენებელია, რომ ადრინდელ შაჰები აღმოსავლეთ საქართველოს მმართველებს უწოდებდნენ „ვალს“, ეს ასე იყო თეიმურაზის შემთხვევაში, რომელიც ზემოთ მოტანილი ფირმანებითაც დადასტურდა. ჩვენ მოვიტანეთ იბრეიმ შაჰის ფირმანი, სადაც ერეკლეს და თეიმურაზიც ვალად არიან მოხსენიებულნი (ფუთურიძე 1977: 72-75). ქერიმ-ხან ზენდის 1771 წელს გამოგზავნილ წერილში კი ფიგურირებს „მეფე“. ეს მიმართვის ფორმა „მეფეთა შორის უჩინებულესო“, ახალ რეალობას უნდა წარმოაჩენდეს და ეს შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ფორმალური ტიპის ურთიერთობაც, კი ერეკლეს სასარგებლოდ შეიცვალა. ერეკლე ფორმალურ ვალობას არ აპროტესტებდა, ვალის წოდების მიუხედავად ჩვენ ვიცით, რომ ის ირანისაგან დამოუკიდებელი იყო. ეს რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლის ომის დროსაც გამოჩნდა, როდესაც ირანის ფაქტორის მიუხედავად, ერეკლე რუსეთის სასარგებლოდ ჩაება ომში. საქმე ისაა, რომ ქერიმ-ხან ზენდი მოუწოდებდა ერეკლეს, არ ჩაბმულიყო რუსეთის მხარეს: „იასაულის მაჰმადრიზაბეგის პირით ვაცნობე, რომ ოსმალთ ალაგის დავისაგან და ოსმალთა მაღალთა მაღლის მტრობისაგან ხელი აიღოს და იმათის ქვეყნების სათარეშოდ და სამტეროდ აღარ დაიძრას და რუსთს კრებულს და ჯარს აღარ შეერთდეს,“ (ცინცაძე 1955: 146-148), მაგრამ ერეკლე მაინც ისე მოიქცა, როგორც სა-

1 რუს: მაღალღირსეულ საქართველოს ვალს.

ჭიროდ ჩათვალა. ჩვენთვის მთავარია იმის აღნიშვნა, რომ, ერეკლეს პრაქტიკული თავისუფლება სხვა უამრავი ფაქტითაც არის დადასტურებული, თუმცა ცხადია ერეკლე, როგორც პატარა სახელმწიფოს მეფე და წარსულში ირანზე დამოკიდებული, ფორმალური თვალსაზრისით იღებს ირანის მიერ ვალის წოდებას და მათგან უპირობოდ მეფედ აღიარებას არსად არ ითხოვს.

აქვე განვიხილოთ ის საკითხი, თუ როგორ ასრულებს ერეკლე ქერიმ-ხანის მოწოდებას. ჩვენ ზემოთ ვახსენეთ, რომ ირანის მმართველის სურვილით, ერეკლეს უნდა შეეწყვიტა რუსეთთან კავშირი, მაგრამ საინტერესოა თუ რა ფორმით უარყო ზენდის მოწოდება: ეს პროცესი წარმოდგენილია ომან ხერხეულიძესთან. ჩანს, რომ ერეკლეს ქერიმ-ხანთან ნდობით აღჭურვილი თავადები გაუგზავნია, რომლებსაც უნდა დაემტკიცებინათ ერეკლეს ერთგულება ირანისადმი და ასევე აეხსნათ ის მიზეზები თუ რატომ გადაწყვიტა ერეკლემ რუსეთთან დაახლოება. საინტერესოა, რომ წარგზავნილი თავადები ქერიმ-ხანს ოსმალეთიდან მოსალოდნელ საფრთხეს ირანის პრობლემადაც სახავენ:

„მონაპირენიო სამზღვრისა ფაშანი აწუხებდეს ნაპირთა ქვეყნისათა ჩვენთა, თვით სპარსეთისაცა, არიან იგინი მტერნი მარადის დაუცხრომელად“. თხრობის შემდგომ ეტაპზე ვხედავთ, რომ თავადების გაგზავნას შედეგი გამოუღია: „მაშინ მოახსენეს ქერიმ-ხანს ყოველნი ესე სიტყვანი მეფის ერეკლესნი დესპანთა და მრავლისა ხელოვნებითისა სიტყვითა მოსდრიკეს გული ქარიმ-ხანისა და დაამშვიდეს. მოსწერა მეფეს ერეკლეს წიგნი ფრიად სიტკბოებით, წარმოუვლინნა ნიჭნი მდიდარნი, სანდო თვისი კაი და წარმოატანა ამათ მეფის ერეკლეს დესპანთა რათა დაარწმუნოს მეფის ერეკლეს მარადის კეთილისა მიდრეკილება, სიყვარული და პატივისცემა უაღესი, მარადის...“ (ხერხეულიძე 1989: 87-88).

ქერიმ-ხან ზენდის 1771 წლის წერილი და ომან ხერხეულიძის ზემოთ მოტანილი ცნობა, სწორედაც რომ 1768-1774 წლების ომს ეხება. ქართველი ისტორიკოსი დიდად აქცენტირებას არ აკეთებს ქერიმ-ხანის ერეკლეს რუსეთთან კავშირის უარყოფით რეაქციაზე, რაც ქერიმ-ხანის წერილიდან კარგად ჩანს, რადგან ვნახეთ ქერიმ-ხანს მოუწოდებია ერეკლესთვის, რომ ხელი აეღო ოსმალების წინააღმდეგ ქმედებებზე, მაგრამ ომან ხერხეულიძესთან ვხედავთ, რომ ერეკლემ ქერიმ-ხანის მოწოდება უპირობოდ კი არ შეასრულა, არამედ ეცადა გაემართლებინა მის მიერ გადადგმული ნაბიჯი. ეს კიდევ ჩვენს ვარაუდს უნდა ამა-

რთლებდეს, რომ ირანთან ურთიერთობა, ირანისთვის ანგარიშის ჩაბარება, ერეკლესთვის იყო აბსოლუტურად ფორმალური ხასიათის, ხოლო პრაქტიკულ ასპექტს ის თვითნებურად წყვეტდა. ერეკლეს არ უნდოდა, რომ ხელიდან გაეშვა რუსეთი როგორც მოკავშირე და ეს კარგად ჩანს 1771 წლის ერეკლე II-ის მიერ თავრიზის ბელგლარბეგის ნაჯაბყული-ხანისათვის მიწერილ წერილში, რომელშიც განხილულია ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთ-თურქეთის ომში ჩარევის გასამართლებელი მიზეზები, ჩვენ ვხვდებით ერეკლეს შემდეგ სიტყვებს: „როდის უნდა ვიშოვნო იმათზე უკეთესი დრო, რომ დიდი და ამაღლებული ყოვლად მონყალე რუსეთის ხელმწიფე ზურგად მყვანდეს“ (ცინცაძე 1955: 148-149). ერეკლე ლავირებს და დიპლომატიურად ცდილობს, რომ არც ირანის მმართველი ქერიმ-ხანი გადაიმტეროს და არც რუსეთთან კავშირის შანსი გაუშვას ხელიდან.

ისტორიოგრაფიიდან ცნობილია, რომ ერეკლეს ერევნის ხანები ემორჩილებოდნენ. როგორც ზემოთ ვახსენეთ, ერეკლემ ქერიმ-ხანს გზიდან ჩამოაშორა აბატ-ხან ავლანელი, რომელსაც სურდა ირანში გაბატონება. ამის საპირწონედ ზენდმა დაასაჩუქრა ერეკლე და ერევნის სახანო უსაჩუქრა. ერევნის სიძველეთსაცავ „მატენადარანში“ დაცულია არაერთი წერილი, რომელიც ერევნის ხანებმა ერეკლეს გამოუგზავნეს. ეს წერილები ქართულად არის ნათარგმნი და გამოქვეყნებული ვლადიმერ ფუთურიძის მიერ. ყველა მათგანში ჩანს ერეკლეს მიმართ განსაკუთრებული დამოკიდებულება. ვ. ფუთურიძე განსაკუთრებით გამოყოფს სამ წერილს, სამივე წერილის სათაურში ფიგურირებს „ვალი“. პირველ წერილში: „ერევნელები“ სთხოვენ ერეკლეს, რომ გარდაცვლილი ხანის შთამომავლებს არ ჩამოართვას სახანოს მართვის უფლება. შემდეგ წერილში ფიგურირებს „გარდაკვეთილი თანხა“, ანუ ხარკი რომელსაც იხდიდა ერევნის სახანო ქართლ-კახეთის სასარგებლოდ (ფუთურიძე 1960: 347-349). ეს ცნობები ძალიან საინტერესოა შინაარსობრივადაც, მაგრამ ჩვენთვის მთავარია იმაზე დაკვირვება, რომ ერეკლე თანახმაა მას მოხარკე მუსლიმმა ხანებმაც „ვალი“ უწოდონ. მიუხედავად იმისა, რომ სახანო მისი მოხარკეა, ქართლ-კახეთის მმართველი მაინც არ ითხოვს მათგან მეფედ მოხსენიებას.

ერთი სიტყვით, ერეკლეს „ვალად“ მოხსენიება მიანიშნებს ირანთან ურთიერთობის ფორმატს, რომლის მიხედვითაც ქერიმ-ხან ზენდის თვალში ერეკლე მისი არა თანასწორი, არამედ ქვეშევრდომია. მიუხედავად იმისა, რომ ფაქტობრივად ერეკლე დამოუკიდებელ პოლიტიკას

ატარებდა, ირანთან ურთიერთობის დროს, ფორმალური თავალსაზრისით, თავადაც არ აპროტესტებდა ამ რეალობას.

რეალური დამოუკიდებლობის მოპოვების მიუხედავად, როგორც ვხედავთ, ირანთან ურთიერთობის დროს ერეკლე იცავდა ძველ ეტიკეტს და ვალის ტიტული მის პროტესტს არ იწვევდა. ამჯერად ჩვენთვის საინტერესოა ის ფაქტი, თუ როგორ აღიქმებოდა ირან-ქართული ოფიციალური ურთიერთობა ქართულ საზოგადოებაში. ამისათვის მოვიხმობთ ერეკლეს თანამედროვე ავტორის ომან ხერხეულიძის ცნობებს.

ქართველი ისტორიკოსი ომან ხერხეულიძე გადმოგვცემს: „აზატ-ხან ქარიმ-ხანს გაუგზავნა და ჯარნი მისნი ყოველნი განათავისუფლნა და თავის ქვეყნებში გაისტუმრა. ეს საქმე ქარიმ-ხანმან დიდად დაუმაძღლო და მრავალი ფეშქაშები წარმოუვლინა და დაუმტკიცა ერევანი და მოუწერა ხანსა ერევნისასა: „შენ რაიცა ხარკი სახელმწიფო გედვას, ყოველსავე მეფეს ირაკლის მისცემდეო და ჰმორჩილებდე, ვითარცა არს წესი მორჩილებისა“ და მოსწერა სხვათაცა ხანთა ადრიბეჟანისათა მორჩილება მეფის ირაკლისა“ (ხერხეულიძე 1989: 59). ეს ცნობა ჩვენ ზემოთაც მოვითანეთ, ახლა კი გავაანალიზოთ ის, როგორც ირან-აღმოსავლურ ქართული ურთიერთობის ფორმის პრიზმაში, ასევე იმ მხრივაც, თუ როგორ მიეწოდა ქართულ საზოგადოებას ზემოხსენებული ინფორმაცია. როგორც ვხედავთ ქერიმ-ხანმა დაუფასა ერეკლეს აზატ-ხანის შეპყრობა, გაგზავნა და დაუმტკიცა ერევნის სახანო, მაგრამ აქ ჩვენთვის უფრო მნიშვნელოვანია იმაზე აქცენტირება, რომ ომან ხერხეულიძის ამ კონკრეტულ ცნობაში არ ფიგურირებს ვალის ტიტული, არამედ ჩანს, რომ ქერიმ ხანი ერეკლეს მეფედ მოიხსენიებს (შარაშენიძე 1970: 42). ზემოხსენებულის გარდა ჩვენ ვხვდებით კიდევ ამგვარ შემთხვევას: ქართველი ისტორიკოსის გადმოცემით ოსმალეთის ხონთქარს მიუწერია ქერიმ-ხანისათვის, შეუთვლია, რომ ერეკლე აოხრებდა მის ტერიტორიებს, აწუხებდა და იქნებ ეშველა ქერიმ-ხანს სულთნისთვის, თვითონ ზენდის პასუხი ძალიან საინტერესოა: „შეხედეთ მეფესა ირაკლის, ახლა მე ის როგორ არ უნდა მიყვარდესო რაც ჩემთვის უმსახურია, იმას გარდა ეს უმეტესი ჩემი დიდება არის, რომელ ხონთქარი დააჩოქა და ჩემთან აჩივლებსო, ამისთანა კაცი ერანის ხელმწიფისგან დიდად პატივსაცემელი არისო, რომლისათვის განუცხადა სიყვარული და მოსწერა წიგნი ქერიმ-ხანმან მეფესა ირაკლის და წარმოუგზავნა ხრმალი და ცხენი ოქროსა იარაღითა შემკული“ (ხერხეულიძე 1989: 67-68). ამ ცნობის მიხედვითაც ქერიმ-ხანი ერეკლეს მეფეს უწოდებს. ჩანს ოფიციალური

ეტიკეტი ომან ხერხეულიძის მიერ სრულიად უგულებელყოფილია და ის ცალსახად აღნიშნავდა, რომ ქერიმ ხანი ერეკლეს მიმართავდა როგორც მეფეს და არა ვალს. ჩვენი ფრთხილი ვარაუდით, ირანთან ურთიერთობის ეს უხერხული ფორმა ქართლ-კახეთის მოსახლეობისათვის უცნობი იქნებოდა, ქართველი მონარქი საკუთარი ქვეშევრდომების წინაშე თავს წარმოაჩენდა, როგორც სრული სუვერენული უფლებების მქონე.

სწორედ აღნიშნულ ფაქტს ადასტურებს მეფის ოფიციალური ტიტულატურაც: ირან-აღმოსავლურ ქართული ურთიერთობაზე საუბრისას, ჩვენ განვიხილეთ გარკვეული ქრონოლოგიური ჩარჩო, ვნახეთ რომ ურთიერთობის ფორმები იცვლებოდა და გვსურს ვთქვათ, რომ ეს ყველაფერი აისახებოდა სამეფო ტიტულატურაზეც. როგორც ცნობილია 1744-1746 წელს გაცემული სიგელის ბეჭედზე ვხვდებით შემდეგ ფორმულირებას: „მე ქრისტეს მონა, ქუეყნად შაჰინშაჰისი, მეფედ ცხებული საქართველოსი, თეიმურაზ“, ხოლო 1749 წლიდან ტექსტი იცვლება. როგორც ზემოთ ვახსენეთ 1749 წელი ხარკისა და წნეხისგან გათავისუფლების პერიოდია, ამ დროიდან კი ბეჭდის წარწერის ფორმულირების ცვლილებაც ლოგიკურია: „დავითის ტომად, მკუიდრ ტახტზე მჯდომად, მყო საქართველოს ღმერთმან ცხებულად, მეფე თეიმურაზ“. ყურადსაღებია ის მომენტი, რომ თეიმურაზი თავს „საქართველოს მეფედ“ მოიხსენიებს, ასევე შაჰინშაჰურ მომენტზე აქცენტირება არ ხდება (თაბუაშვილი 2020: 103). ჩვენ ზემოთ ვისაუბრეთ ქერიმ-ხან ზენდის მმართველობის პერიოდზე და საინტერესოა ამ მხრივ თუ როგორი ფორმულირება გვხვდება 50-იანი წლების საბუთებზე. 1752 წელს გივი ამილახვრისადმი ქალაქის მოურავობის წყალობის წიგნში არის აღნიშნული: „ჩვენ, ღმრთივ-ცხებით-გვირგვინოსანმან, ღმრთივ-აღმატებულმან ღმრთივ-დამყარებულმან, იესიან-დავითიან-სოლომონიან, საქართველოსა და ყაზახ-ბორჩალუს ფლობით მპყრობელმან და მქონებელმან, არაყისა და ადრიბეჟანის სპასალარმან, მეფეთ-მეფემან, პატრონმან თეიმურაზ“ (დოლიძე 1965: 402). როგორც ვხედავთ, თეიმურაზი გარდა იმისა, რომ საკუთარ თავს „საქართველოს მეფის“ ტიტულით მოიხსენიებს, არ ივინყებს ირანულ ფორმალურ ტიტულსაც („არაყისა და ადრიბეჟანის სპასალარმან“). საინტერესოა თუ რაში დაჭირდებოდა თეიმურაზს ზემოხსენებულის ხსენება? სავარაუდოდ ის ირანის მმართველებთან ურთიერთობას იადვილებდა ირანული წარმოშობის ტიტულის გამოყენებით, რადგან „არაყისა და ადრიბეჟანის სპასალარობა“ ირა-

ნული თანამდებობა იყო და სავარაუდოდ მას გზა ეხსნებოდა ირანის შიდა საქმეებში ჩახედვისათვის. თუმცა, ამავე დროს სპარსული თანამდებობები მის ირანზე გარკვეულ დამოკიდებულებას აღნიშნავდა.

რაც შეეხება 1760-იანი წლებიდან ერეკლეს ოფიციალურ ტიტულატურას, აქ ირანული გავლენა საერთოდ უგულებელყოფილია. მაგალითად 1761 წლის ბოდბელი მოხელეების რიგის განაჩენში აღნიშნულია: „ქ. ჩუენ, საქართველოს ცხებულის მეფის თეიმურაზის ძემან, მეფემან ირაკლიმ“, ასევე 1764 წლის ერეკლე II-ის განაჩენში, რომელიც ალავერდელის შესახებაა აღნიშნულია: „ქ. ჩვენ, სრულიად საქართველოს მეფემ ირაკლიმ ესე განაჩენი დავდებით ამ რიგათ:“ (დოლიძე 1965: 415-416). ამ ცნობებშიც აქცენტირება ხდება როგორც მირონცხების ფაქტორზე, ასევე იმაზე, რომ ერეკლე სრულიად საქართველოს მეფედ მოიხსენიებს თავს.

დასკვნის სახით აღვნიშნავთ, რომ XVIII საუკუნის 50-იანი წლებიდან ვიდრე 80-იან წლებამდე ირან-აღმოსავლურქართული ურთიერთობები არაერთგვაროვნად განვითარდა. სხვა რეალობა იყო ნადირ შაჰის გარდაცვალებიდან, ვიდრე ქერიმ-ხან ზენდის ირანის მმართველობაში მოსვლამდე, რასაც მოჰყვა ურთიერთობების ფორმათა ცვლილებები. ნაშრომში გამოჩნდა, რომ ქართლ-კახეთი განსაკუთრებით გაძლიერდა 60-იანი წლებიდან. ერეკლე ქართულ საზოგადოებასა, თუ თავის ქვეშემდომებს თავს მეფედ წარმოუდგენდა, მაგრამ თანადროული დოკუმენტებისა და საბუთების მოტანით გამოჩნდა, რომ ირანთან ურთიერთობის დროს ერეკლეს ოფიციალურ მიმოწერაში მოიხსენიებდნენ „ვალად“. საქმე ის არის, რომ ერეკლეს იცავდა ძველ ეტიკეტს და ვალის ტიტული მის პროტესტს არ იწვევდა, მაგრამ როგორც ვნახეთ ქართული საზოგადოებას მიეწოდებოდა ინფორმაცია, რომ ის იყო მეფე. მას ვალის ტიტულით მოიხსენიებდნენ მეზობელი მუსლიმი ხანებიც და აქაც ფაქტობრივი ძალაუფლების საპირწონედ, ერეკლე თანახმაა, რომ მას უწოდონ ვალი და არა მეფე.

გამოყენებული ლიტერატურის ნუსხა:

- ▶ დოლიძე 1965: დოლიძე ისიდორე, ქართული სამართლის ძეგლები, ტომი II. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1965;
- ▶ დუმბაძე 1973: დუმბაძე მამია, ქართლ-კახეთის განთავისუფლება ირანის ბატონობისაგან, წიგნში საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. 4. საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX

საუკუნის 30-იან წლებამდე, თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“; 1973;

- ▶ დუმბაძე 1973: დუმბაძე მამია, ქართლ-კახეთის საგარეო და საშინაო ვითარება XVIII ს. 60-იან წლებში, წიგნში საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 4. საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“; 1973;
- ▶ თაბუაშვილი 2020: თაბუაშვილი აპოლონ, თეიმურაზ II, ქართველი მეფეები, წ. 28. თბილისი: გამომცემლობა „პალიტრა L“, 2020;
- ▶ ფუთურიძე 1977: სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, წიგნი 1, ნაკვეთი 4, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ქართული თარგმანი და წინასიტყვაობა დაურთო ვლ. ფუთურიძემ. თბილისი: „მეცნიერება“, 1977;
- ▶ შარაშენიძე 1970: შარაშენიძე ზურაბ, ირანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში. თბილისი: „მეცნიერება“, 1970;
- ▶ ცინცაძე 1955: ცინცაძე იასე, XVIII საუკუნის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის არქივიდან. წიგნში: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი 32, თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1955;
- ▶ ხერხეულიძე 1989: მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1989;

**FROM THE HISTORY OF RELATIONS BETWEEN
KARTL-KAKHETI AND IRAN (50S-80S OF THE 18TH CENTURY)
(SUMMARY)**

The article reviewed the references about Kartl-Kakheti and Iran relationship in the second part of the XVIII century. King Erekle II is a very famous figure in Georgian history. We know many authors who wrote about his reign, but our aim with the article was not writing about wars, fights and battles, but in analyzing historical documents and references. We saw how the official conversations between Iran and Kartl-Kakheti was being formed and how important the official etiquette was.

Sometimes the relationship between Kartl-Kakheti and Iran was problematic, but there were times when it was just formal. We integrated necessary references and historical documents, and concluded our opinions are based on them.